

IV. Кримінально-правова охорона права на медичну допомогу

Яна Триньова

кандидатка юридичних наук, доцентка,
адвокатеса
(Київ, Україна)
Trynovayana80@gmail.com

УДК 343.2/7

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БІОЕТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Чинний сьогодні кримінальний закон не повною мірою виконує завдання, які сформульовані у ст. 1 Кримінального кодексу України (КК України), тобто не є правовим за своєю суттю, а отже, не може ефективно здійснити правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, відповідно – виконати основне завдання: правове забезпечення безпеки існування суспільства. Винайдення сучасного алгоритму правотворення, який дав би змогу створити ефективний, якісний, правовий закон не тільки для сучасних потреб, а й для наступних поколінь, є актуальним завданням, особливо в контексті роботи над створенням нового Кримінального кодексу.

Метою статті є розроблення та пропозиція використання нового підходу в правотворенні у сфері сучасного кримінального права: формулювання та введення до наукового обігу принципів біоетики як домінуючого джерела кримінального права та їх реалізація у теоретичні моделі відповідних кримінально-правових і деяких інших норм. Такий підхід може надати новий вектор розвитку як кримінального права, так і кримінального законодавства. Цілком імовірно, що згодом поняття “біоетика”, яке, по суті, є *neo jus naturale*, замінить поняття “природне право”.

У дослідженні поряд із класичними методами пізнання використані і непритаманні кримінальному праву методи дослідження: ідеалістична діалектика, “трагічна діалектика”, екзистенціалізм, феноменологія, гештальт-підхід, синергетичний метод.

Виділено і розкрито зміст біоетичних принципів, які в загальному вигляді без чіткого формулювання відображено в міжнародних нормативно-правових актах. До принципів біоетики віднесено: 1) принцип екоцентризму; 2) принцип альтруїзму; 3) принцип транспарентності; 4) принцип раціоналізму; 5) принцип рівноваги; 6) принцип обмежень; 7) принцип безпеки життєдіяльності; 8) принцип реалізму.

Досліджено кореляційні зв'язки принципів біоетики між собою та з нормами кримінального права. Встановлено, що *jus naturale* та біоетика є ідентичними явищами, однак остання, завдяки її формалізації (сформульованим принципам), є зручнішою у правозастосовній діяльності.

Проаналізувавши весь КК України на відповідність його положень принципам біоетики, зроблено висновок, що загалом Загальна частина відповідає принципам біоетики. Особлива ж частина має деякі прогалини у сфері врегулювання актуальних біоетичних кримінально-правових дилем, які пропонується усунути через відповідні доповнення до тексту закону. Очікується, що правотворення у сфері кримінального права, яке здійснюватиметься на засадах оновленого природного права та екоцентризму, сприятиме розв'язанню сучасної актуальної проблеми та попередить її появу в майбутньому, зокрема: невідповідності задекларованого в ст. 1 КК України завдання правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина фактичному стану забезпечення охорони цих прав; при цьому наголошено на необхідності біоетизації не лише норм кримінального права, а й усієї національної системи права, наслідком чого має стати ефективне, якісне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечення безпеки існування суспільства, а також гармонізація національної системи права з європейськими традиціями правотворення.

Ключові слова: біоетика; кримінальне право; кримінальне законодавство; природне право; *neo jus naturale*; правотворчість.

Чинний нині кримінальний закон не повною мірою виконує завдання, які сформульовані в ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹, тобто не є правовим за своєю суттю, якісним та ефективним, а отже, не може у повному обсязі здійснити правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, а також виконати основне завдання – правове забезпечення безпеки існування суспільства. Виявлення сучасного алгоритму правотворення, який дав би змогу створити правовий закон не тільки для сучасних потреб, а й для наступних поколінь, є актуальним завданням, особливо в контексті роботи над створенням нового КК України. Розв'язання цього завдання має як фундаментальне, так і прикладне значення для розвитку кримінального права в усіх його проявах.

Метою дослідження є розроблення та пропозиція використання нового підходу в правотворенні в сфері сучасного кримінального права: формулювання та введення до наукового обігу принципів біоетики як домінуючого джерела кримінального права, формування на їх основі оновленого світогляду (екоцентричного) та реалізація їх у теоретичні моделі відповідних кримінально-правових і деяких інших норм, для підвищення якості та ефективності останніх, акцентуючи увагу на правовому забезпеченні біоетичних кримінально-правових дилем. Такий підхід

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 21.02.2020).

може запропонувати новий вектор розвитку як кримінального права, так і кримінального законодавства. Цілком імовірно, що згодом поняття “біоетика”, яке, по суті, є *neo jus naturale*, замінить поняття “природне право”. Принаймні протягом останніх десятиліть біоетиці присвячено куди більше уваги, ніж природному праву.

Слід відзначити, що подібну мету в доктрині кримінального права України та пострадянського простору науковці не ставили, тому й наукових досліджень у цій сфері немає. Побіжно поняття “біоетика” використовував у своїй праці А. Орлеан, однак він не аналізував положення чинного КК України на відповідність принципам біоетики та не розкривав сутність сучасних кримінально-правових біоетичних дилем, відповідно, не пропонував їх розв’язання. Біоетику він розуміє здебільшого як медичну деонтологію, що значно зменшує її первинний зміст². В. Єгорова торкнулася деяких, по суті, біоетичних проблем, не пов’язуючи їх при цьому з біоетикою³. О. Костенко в монографії “Культура і закон у протидії злу” заявив про безперспективність позитивізму в сучасному цивілізаційному поступі та запропонував вирішення проблеми правового забезпечення протидії злочинності з позицій природного права. Однак він не прирівнює природне право і біоетику, розуміючи останню суто як медичну деонтологію⁴.

Дослідження щодо порівняння біоетики із природним правом у сучасній правовій доктрині нам не траплялися.

Все зазначене свідчить про новизну цього дослідження та його актуальність.

Біоетика як міждисциплінарна постнекласична наука з’явилася у ХХ ст. як рефлексія на винайдення людством у результаті науково-технічного прогресу небезпечного знання, використання якого стало загрозувати існуванню не тільки людства, а й усієї екосистеми планети Земля.

Вважається, що саме тоді було вперше використано та запропоновано для наукової спільноти цей термін. Одним із її “батьків” вважають Ф. Ягера, який ще в 1926 р. видав книгу “Біоетика: огляд етичного ставлення людини до тварин та рослин”, присвячену моральним засадам використання лабораторних тварин і рослин⁵.

² А Орлеан, ‘Вплив біоетики на формування та розвиток кримінально-правових норм’ (2013) 4 Вісник Національної академії правових наук України 198–204.

³ В Єгорова, ‘Криміналізація незаконного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки’ (автореф дис канд юрид наук, 2010) 19.

⁴ О Костенко, *Культура і закон у протидії злу* (Атіка 2008) 352.

⁵ Цит. за J R Goldim, ‘Revisiting the beginning of bioethics: The contribution of Fritz Jahr (1927)’ [2009] 52(3) *Perspective in Biology and Medicine* 377–80.

Пізніше, в 1971 р. американській біохімік і вчений-гуманіст В. Поттер видав свою книгу “Біоетика – міст в майбутнє” (*Bioethics: Bridge to the future*), яка стала, на думку багатьох, “Біблією” біоетики⁶. У 1988 р. вийшла друком ще одна його книга “Глобальна біоетика”⁷, якою було введено поняття “глобальна біоетика”. Основною метою глобальної біоетики дослідник називає прийнятне виживання (*acceptable survival*). “Прийнятне”, за В. Поттером, означає не просто виживання людини як біологічного виду, а й наявність соціальної сталості, здорового довкілля, стабільний розвиток суспільства. Взагалі глобальна біоетика поєднує в собі медичну та екологічну етики.

Отже, біоетику В. Поттер розумів як: 1) нове знання про використання знань, яким вже володіє людина; 2) певний всеохоплюючий початок, який надає алгоритм, систему фундаментальних етичних принципів та цінностей, який виконує функції метаетики, що інтегрує різні сфери діяльності людини; 3) з ім'ям В. Поттера пов'язують погляд на біоетику як на науку про виживання (*science of survival*). У цьому він значно просунувся у з'ясуванні сутності цієї науки, на відміну від його вчителя та основоположника екологічної етики – Л. Леополдо. До речі, “наука про виживання” В. Поттера не є *know how*, до нього подібні думки висказував ще російський учений М. Реріх⁸. Проте нічого дивного у тому немає, адже подібні думки про весь світ, правила співіснування людства були предметом не одного народного епосу, відображеного в релігійних текстах, починаючи з Аюрведи.

Пізніше основні принципи біоетики були закріплені в міжнародних документах: Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину та протоколи до неї⁹, Всезагальній декларації про біоетику та права людини¹⁰.

Слід зазначити, що визначення поняття “біоетика” на законодавчому рівні не надано. До того ж окреслилася тенденція, зокрема й на міжнародному рівні, до звуженого тлумачення цього поняття, зводячи предмет її дослідження лише до медичної деонтології. Такий підхід явно дисонує з первісним змістом, який вкладався у це поняття її засновниками та особливо В. Поттером.

⁶ Potter Van Rensselaer, *Bioethics: Bridge to the future* (Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall 1971) 196.

⁷ Potter V R, *Global bioethics: building on the Leopold Legacy* (Michigan 1988) 203.

⁸ Н Реріх, *Живая этика* (Изд дом Шалвы Амонашвили 1999).

⁹ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334> (дата звернення: 20.01.2020).

¹⁰ Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека от 19 октября 2005 г. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180_rus> (дата звернення: 20.01.2020).

Враховуючи історичне значення біоетики та загальне відображення її принципів у міжнародних документах, користуючись відсутністю чіткої офіційної дефініції на міжнародному рівні та спираючись на Концепцію державної політики в галузі біоетики¹¹, запропоновано авторське поняття “біоетика”. Отже, *глобальна біоетика – напрям філософії, міжгалузеве знання, певний світогляд щодо правил співіснування людини з іншими елементами екосистеми*. Звісно, що метою формулювання цих правил є дотримання людиною інстинкту самозбереження (ознака природного права). Беручи до уваги реалії сьогодення, самозбереження людини перебуває у прямопропорційному зв’язку з дотриманням людиною концепції екоцентризму як певного типу світогляду. Тож об’єктом останньої є нове знання, яке людство здобуло, здобуває чи здобуде у результаті досягнень науково-технічного прогресу. Відповідно, предметом біоетики є конкретні дилеми, що виникатимуть із факту існування нового знання. На сучасному етапі розвитку суспільства до останніх можна віднести: збір та використання біометричних даних людини, евтаназію, аборт, застосування екстракорпорального запліднення, сурогатне материнство, генна інженерія, нанотехнології, розроблення штучного інтелекту, безоглядний майнінг криптовалют, експерименти з використання андронного колайдера тощо.

Така занадто широка, на перший погляд, дефініція не випадкова. Глобальна біоетика має стати не тільки наукою, а й унікальною формою світосприйняття, яка відображає моральне ставлення людини до навколишнього світу, її уявлення про нього та про своє місце в ньому. Основне завдання людини – не конфліктувати з навколишнім середовищем: іншими живими істотами, флорою, екосистемами тощо. Саме у прагненні до побудови подібної гармонії і полягає призначення біоетики.

Відображенням сутності біоетики є її принципи. Як зазначалося, деякі принципи біоетики у загальних рисах відображені в міжнародних нормативних актах. Однак, по-перше, з огляду на генезу суті біоетики, відображені вони не в повному обсязі, а по-друге, тлумачення їх надто абстрактне. Через це на науковому рівні існує доволі велика кількість інтерпретацій цих принципів.

У нашому дослідженні надано авторську інтерпретацію принципів біоетики, яка ґрунтується на адаптуванні суті та самої мови викладення цих принципів у формі, зручній для застосування у практичній діяльності, зокрема у правозастосовній діяльності у сфері кримінального права.

¹¹ Концепція державної політики в галузі біоетики в Україні <http://biomed.nas.gov.ua/files/concept_ua.pdf> (дата звернення: 20.01.2020).

З огляду на сутність біоетики, основним її принципом є *принцип екоцентризму*. Він означає дотримання людством екоцентричної філософії, наскрізний, який проходить через всі інші біоетичні принципи.

Принцип альтруїзму передбачає пріоритет інтересів всіх людей і, ба більше, всього живого на землі. В його основі лежить любов. Любов всеохоплююча, причому любов до людей є тільки частиною загальної любові і підпорядкована їй, як підпорядкована цілому.

Принцип транспарентності передбачає відкрите національне та міжнародне обговорення проєктів відкриття “небезпечного знання” для надання можливості суспільству підготуватися морально, матеріально, створити відповідне правове забезпечення застосування нових знань.

Принцип раціоналізму відбивається у розумному, виваженому підході до оцінювання потенціалу та перспектив феномена. Наприклад, можливість позбавлення життя живих істот не абсолютна, а обмежена певними розумними межами (нормами, правом *jus naturale*): з метою необхідної оборони, в умовах крайньої необхідності, евтаназії тощо.

Принцип рівноваги передбачає дотримання закладеного балансу в природі (розвиток репродуктивних технологій має стримуватися завдяки контролю за смертністю: дозвіл евтаназії, самогубства, асистованого лікарем, позбавлення життя з жалю, проведення абортів).

Принцип обмежень має застосовуватися при відкритті нового небезпечного знання і полягатиме у: 1) наданні йому гласності; 2) за потреби проведення довгострокових досліджень, які відповідатимуть суті нового знання (за необхідності можуть тривати декілька поколінь); 3) донесенні до суспільства можливих негативних наслідків відкриття небезпечного знання. У разі виявлення негативного потенціалу знання – його виробництво чи використання має бути зупинено.

Принцип безпеки життєдіяльності – все, що є безпечним для навколишнього середовища, навіть у майбутніх поколіннях, має право на існування. Самозбереження – основний принцип Природи.

Принцип реалізму – стримуючий принцип, який збалансовує деякі зазначені вище принципи. Так, він є стримуючим фактором принципу екоцентризму, раціоналізму та рівноваги. Його врівноваження принципу екоцентризму проявляється у тому, що рівність усіх живих істот є не ідеальною (за вбивство комахи людина, яка її вбила, не буде підлягати юридичній відповідальності). У принципі раціоналізму реалізм проявляється у відсутності в певних випадках правових чи, зокрема, кримінально-правових наслідків за вбивство іншої живої істоти (комахи, хребетної тварини). У принципі рівноваги реалізм прослідковується у недопущенні встановлення *автоматичного* балансу між певними

Яна Триньова

категоріями (наприклад, кількістю народжених людей і кількістю померлих).

Встановлено, що зазначені принципи функціонують між собою одночасно за правилами координації та субординації. Так, у субординаційних зв'язках існують принципи альтруїзму – раціоналізму, альтруїзму – реалізму; альтруїзму – обмеження; альтруїзму – безпеки життєдіяльності; у координаційних зв'язках всі принципи пов'язані між собою. Всі перелічені принципи біоетики є важливими, а порядок їхнього розташування є умовним.

Зі свого боку принцип екоцентризму проходить “червоною ниткою” через усю сукупність біоетичних принципів. Стримуючими важелями системи є принцип реалізму, який врівноважує принципи екоцентризму, раціоналізму та рівноваги.

Відповідність біоетичних засад принципам кримінально-правової політики можна продемонструвати через взаємодію принципу доцільності кримінально-правової політики із біоетичними принципами раціоналізму, рівноваги та обмежень; принципу невідворотності реагування на вчинений злочин із біоетичними принципами екоцентризму, рівноваги, обмежень, реалізму.

Сформульовані принципи не є взаємовиключними, вони доповнюють один одного – за принципом додатковості, проте можуть застосовуватися не комплексно, а по одному.

З'ясовано, що два поняття “біоетика” та “*jus naturale*” по своїй суті схожі, однак, враховуючи офіційне закріплення у міжнародних документах поняття “біоетика” та його загальних принципів, цілком доцільно використовувати для позначення сутності природного права саме термін “біоетика”. Новий виток розвитку біоетики пропонується назвати *neo jus naturale*. Префіксом “нео” охоплюються визначені на міжнародному рівні принципи сучасної біоетики, яких бракувало класичному природному праву¹².

Враховуючи раціональне прагнення прогресивного законодавця створювати правовий закон, перевірка кожної потенційної ідеї законодавця на її відповідність принципам біоетики (*neo jus naturale*) дасть змогу якісно підвищити змістовний рівень законодавства.

Біоетичні принципи мають стати інструментарієм у нормотворчій діяльності, зокрема у сфері кримінального права. Всі пропозиції щодо удосконалення положень кримінального закону, а в контексті створення нового КК України, – і концепція нового нормативного акта, мають

¹² Я Триньова, ‘*Jus naturale* – біоетика – *neo jus naturale*: еволюція природного права’ (2014) 8 Юридична Україна 14–20.

пропускатися через біоетичні принципи. Якщо запропоновані ідеї порушують хоча б один принцип біоетики – вони мають визнаватися такими, що загрожують забезпеченню безпеки існування екосистеми загалом та безпеці існування нашого суспільства зокрема, а тому мають бути передані на доопрацювання. Якщо ці проєкти відповідають біоетичним принципам – вони можуть бути прийнятними. В ідеалі закон – це зовнішня форма вираження права. У цьому разі можемо відзначити, що такий закон за своєю суттю є правовим.

Біоетика, її основні принципи (принципи біоетики) є природним правом людини, яке мусить бути формально закріплене у кримінально-правових нормах, щоб набути форми закону. На наше переконання, тільки в такому вигляді кримінальний закон може стати правовим законом і, відповідно, повною мірою відображати всі потреби та забезпечувати захист прав сучасного суспільства.

Вище вже наводилися приклади предметів біоетики. Враховуючи, що деякі зазначені феномени є предметом нових правовідносин у сучасному суспільстві і можуть створювати небезпеку існуванню основним об'єктам кримінально-правової охорони – до врегулювання цих нових правовідносин мають бути залучені норми кримінального права. Такі проблеми біоетики, які потребують їх врегулювання кримінально-правовими заходами, ми назвали біоетичними кримінально-правовими дилемами, оскільки вони передбачають два варіанти їх вирішення – “*pro*” чи “*contra*”.

За нашим дослідженням сучасний КК України має низку прогалин саме в сфері правового забезпечення нового небезпечного знання. У контексті створення нового КК України з'ясувати такі прогалини та розробити алгоритм правотворення, який би не тільки дав змогу заповнити ці прогалини, а й спрацював на випередження – недопущення у майбутньому подібних прогалин – є актуальним завданням сучасної науки. Вважаємо, що скринінг кримінального законодавства на дотримання принципів біоетики стане тим “ситом”, яке здатне “просіяти” положення кримінального законодавства, та відбракувати такі положення, які не відповідають засадам біоетики, а отже, мають бути змінені, або навпаки – надасть розуміння, які положення мають бути доданими.

Враховуючи викладене, вважаємо, що біоетика, її принципи мають розглядатись як домінуюче джерело сучасного кримінального права. Взагалі вся система національного права має бути біоетизованою, тобто перебудованою відповідно до принципів *neo jus naturale*. Схожу думку має і російський науковець В. Левченко, який у досить гучній для свого часу книзі “Безумие науки и кризис права в России” зазначає, що писане право в умовах небезпечного впливу на біосферу та на влас-

ну біологію повинно застосовуватися та розвиватися тільки підпорядковуючись явищам природничих законів природи¹³. Про це ж зазначав і М. Рерих у своїй “Живій етиці”¹⁴, положення якої були розглянуті вище. На цьому ж стоїть і український учений О. Костенко¹⁵.

Дотримуючись методу дедукції, перейдемо від загальних понять, викладених вище, до конкретного аналізу чинного КК України, його Загальної частини, на дотримання принципів біоетики. Особливо важливим є проведення такого аналізу перед відповідним скринінгом Особливої частини КК України. Адже ці дві частини кодексу пов’язані. А намагатися розв’язати біоетичні кримінально-правові дилеми заходами кримінально-правового реагування, які, зокрема, містяться і в Особливій частині, неможливо без підґрунтя – Загальної частини кодексу.

Як зазначалося, одним із основоположних принципів біоетики є *принцип безпеки життєдіяльності*, адже сама біоетика зароджувалась саме як реагування на небезпеку, створену людиною всьому довкіллю, зокрема й самій людині.

Кримінальне право, як жодна інша галузь права, відповідає за кримінально-правове забезпечення безпеки існування суспільства. Всі статті кримінального закону спрямовані саме на досягнення цієї мети. Кримінальне право як один із інструментів біоетики завдяки своєму арсеналу правових заходів забезпечує безпеку існування екосистеми.

Тому цілком логічно розпочати аналіз Загальної частини КК України зі ст. 1 на дотримання її положень біоетичним принципам. Однак, мабуть, слід обмовитися, що оскільки підхід до біоетизації права, зокрема і кримінального, жодний науковець не пропонував, тому вимагати від чинного законодавства дотримуватися того, чого не існує навіть у теорії права, не раціонально. Проте вище зазначалося, що біоетика за своєю суттю є природним правом, а ця категорія відома науковій спільноті давно. Таким чином, реалізацію принципів біоетики в кримінальному праві можна оцінювати через дотримання принципу верховенства права. Під “верховенством” мається на увазі пріоритет природного права над позитивним.

Отже, загальний об’єкт кримінально-правової охорони викладений у ст. 1 КК України з позицій антропоцентризму. У концепції нового біоетизованого КК України, дотримуючись логічної послідовності, загальний об’єкт кримінально-правової охорони доцільно викласти відповідно до екоцентричної концепції у такій редакції: *‘Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення дотримання безпеки існування екосистеми’*.

¹³ Цит. за Орлеан (н 2).

¹⁴ Рерих (н 8).

¹⁵ Костенко (н 4).

Окрім таких наскрізних біоетичних принципів у кримінальному праві, як принципи екоцентризму та безпеки життєдіяльності, необхідно окремо акцентувати увагу на *принципі транспарентності*. Цей принцип покладений в основу загальної превенції, а тому відіграє не останню роль у кримінально-правовому забезпеченні протидії злочинності. Враховуючи пропозиції членів робочої групи з питань розвитку кримінального права у робочому варіанті Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення у публічній сфері, в п. 5 зазначалося про створення моделі “маленького, але жорсткого” КК України, а це означає пряму дію *принципу транспарентності*. Адже така модель нормативного акта буде легшою для сприйняття, ознайомлення, а отже, досягатиме мети загальної превенції значно ефективніше, ніж у разі створення значного за обсягом акта.

Щодо статті 2 КК України, в якій визначено підстави покладання кримінальної відповідальності на особу, то її відповідність *принципам транспарентності, раціоналізму та безпеки життєдіяльності* не викликає сумніву.

У частині 5 ст. 3 КК України явно відображається її відповідність *принципу транспарентності*, оскільки ясно для всіх правозастосовників зазначено про поняття законодавства про кримінальну відповідальність, внесення до нього змін, визначення злочинності та караності діяння, неможливість застосування аналогії закону, та визначені правила правотворення у сфері кримінального права.

Відповідають положення цієї статті і *принципу безпеки життєдіяльності*, оскільки такі прозорі “правила гри”, викладені на початку, дають змогу зорієнтуватися правозастосовцям і не приймати незаконні рішення, які будуть суперечити нормам матеріального права і, відповідно, провокувати вчинення нових суспільно небезпечних діянь.

Щодо юрисдикцій кримінального закону в часі, просторі, за колом осіб, то в них так само прослідковується реалізація *принципу транспарентності*.

Відповідність *принципу альтруїзму* особливо явна при реалізації принципу закону про кримінальну відповідальність у часі. Так, у ч. 2 ст. 4 КК України встановлюється, що злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв *на час вчинення цього діяння*. Це положення відповідає і *принципу раціоналізму*.

Зворотна дія закону в частині поліпшення становища особи, яка зазнає кримінальної відповідальності (ст. 5 КК України), також є прикладом реалізації біоетичного принципу альтруїзму.

Цей же принцип біоетики реалізується і в міжнародному принципі кримінального права *non bis in idem*: ‘Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини’ (ч. 2 ст. 7 КК України)¹⁶. Причому явна й еволюція правової думки законодавця, адже за попереднього кодексу цей принцип був не імперативним, а дискреційним.

Міжнародний принцип “своїх не віддаємо”, сформульований у ч. 1 ст. 10 КК України: ‘Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду’¹⁷, також містить у собі реалізацію біоетичного *принципу альтруїзму*.

Зазначимо, що всі положення КК України, відображені у розділах I та II, є прикладом реалізації в кримінальному праві біоетичного *принципу безпеки життєдіяльності*, оскільки тільки через прозорість положень законодавства, виключення надзорстокості (принцип альтруїзму) є можливим забезпечити упорядкування суспільного життя, а отже, забезпечити його безпеку існування.

Визначившись із загальними принципами кримінального законодавства, перейдемо до аналізу відповідності принципам біоетики більш конкретного інституту – інституту злочину, до якого умовно було віднесено розділи III–VII КК України.

Вважаємо, що матеріально-формальні ознаки злочину, які закладені у сучасне визначення поняття злочину (ст. 11 КК України), відповідають біоетичному принципу *транспарентності*, адже містять ознаки, які дають змогу зрозуміти пересічному громадянину, що таке є “злочин”; принципу *альтруїзму*, адже дають можливість уникнути зазнання кримінальної відповідальності невинуватій особі. *Принцип раціоналізму* чітко прослідковується у ч. 2 ст. 11 КК України, адже економія кримінальної репресії, відсутність стигматизації особи, яка вчинила малозначне діяння, дають змогу раціонально використовувати державно-правовий ресурс у сфері кримінальної юстиції. Все зазначене свідчить і про реалізацію біоетичного принципу *безпеки життєдіяльності*.

Стратифікація злочинів за ступенем тяжкості (ст. 12 КК України) та стадій вчинення злочину і відповідальності за них (статті 13–17 КК України) є прикладом реалізації у кримінальному праві біоетичних принципів *транспарентності, альтруїзму, раціоналізму, реалізму та безпеки життєдіяльності*.

¹⁶ Кримінальний кодекс України (н 1).

¹⁷ Там само.

Так, *принцип транспарентності*, як і в інших випадках, проявляється у прозорих положеннях кримінального законодавства щодо визначення поняття злочину, видів злочинів за ступенем тяжкості, стадій вчинення злочину. Ця інформація надає можливість пересічному громадянину зрозуміти, яке діяння може вважатися злочином, злочином якого ступеня тяжкості, на якій стадії можна відмовитись від доведення злочину до кінця і за яких умов можна уникнути кримінальної відповідальності за готування до злочину.

Все перераховане містить і дотримання *принципів раціоналізму та альтруїзму*, оскільки в разі відмови від доведення злочину до кінця, скажімо, невеликої тяжкості, і припинення злочинної діяльності на стадії готування, такі діяння не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК України). Крім того, ці ж принципи прослідковуються і в умовах добровільної відмови при незакінченому злочині, за якої особа підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст. 17 КК України).

Принципи реалізму та раціоналізму реалізуються і у визначеннях закінченого та незакінченого злочину (ст. 13 КК України) та видах замаху на злочин (ст. 15 КК України).

Сукупне дотримання біоетичних принципів у положеннях розділу III Загальної частини КК України є дотриманням ще одного біоетичного принципу – безпеки життєдіяльності, оскільки подібна антиентропійність у системі кримінального законодавства дає змогу ефективно виконувати основне завдання останнього – забезпечувати безпеку існування суспільства.

Аналізуючи розділ III у контексті створення та обговорення у наукових колах Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення у публічній сфері, не можна не згадати про *пропозицію виокремити кримінальний проступок* як окремий вид кримінального правопорушення поряд зі злочином. Робочою групою з питань розвитку кримінального права – авторами зазначеної Концепції пропонується розробити Кодекс України про відповідальність за проступки, в якому будуть передбачені такі діяння, до відповідальності за які особа притягується виключно судом, але ця відповідальність не пов'язана з обвинувальним вироком суду та судимістю.

Чи буде відповідати таке рішення біоетичним засадам? Вважаємо, що така стратифікація, яка тягне за собою більшу індивідуалізацію реагування держави на вчинене діяння у вигляді стягнення, відсутність стигматизації особи у виді судимості, яка може бути окремою детермінантою

вчинення нового кримінального правопорушення, відповідає принципу *транспарентності*, через сам факт обговорення пропозиції створення нового нормативного акта, принципам *альтруїзму, раціоналізму та реалізму* наявна відповідність через пропозицію розробників нового кодексу відмовитись від застосування судимості за проступки. Тож особа, яка вчинила кримінальний проступок і розкалася у ньому, зможе швидше повернутися до нормального життя без зазнавання обмежень своїх прав. У результаті така особа не буде проявляти агресію до правоохоронної системи, суспільства, а отже, не буде становити потенційної небезпеки для оточуючих. Це і є реалізація біоетичного принципу *безпеки життєдіяльності*.

Таким чином, можна дійти висновку про відповідність ідеї виокремлення кримінального проступку принципам біоетики. У який же спосіб цю ідею буде реалізовано: створено новий нормативний акт, виділено розділ у чинному КК України – це вже не відноситься до питань біоетики, а є компетенцією законодавчої техніки нормотворення.

Враховуючи обмежений обсяг цієї статті, зазначимо, що, проаналізувавши інститут обставин, які виключають злочинність діяння на дотримання принципів біоетики (розділ VIII), встановлено про біоетичність і його положень.

Реалізація принципів біоетики в інституті заходів кримінально-правового характеру загалом також дотримана (розділи IX–XII, XIII–I–XV).

Однак є певні аспекти в законодавстві, які суперечать принципам біоетики, а отже, потребують їх зміни. До таких віднесено: покарання у виді конфіскації майна (ст. 59 КК України); визначення покарання неповнолітнім у віці 11–13 років у статтях 185 та 296 КК України; розділ XIV-I – заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо висновку про дотримання положень Загальної частини КК України біоетичним засадам. Однак треба мати на увазі, що КК України не складається на всі часи існування суспільства. Цілком природним є “перереформатування”, створення нового КК України, адаптованого до потреб майбутнього суспільства. До речі, процес такої реформи вже запущено через створення та напруження робочої групи з питань розвитку кримінального права.

Дослідивши Особливу частину КК України на дотримання її положень принципам біоетики, вважаємо, що загалом вона також їм відповідає. Так, прикладом реалізації принципів біоетики в розділі II Особливої частини КК України можна вважати види вбивств, за які передбачена пом’якшена кримінальна відповідальність (статті 116–118), що відповідає принципам *справедливості, транспарентності, раціоналізму, альтруїзму*.

Водночас можна навести приклади останніх недоцільних змін до КК України, які явно не відповідають принципам біоетики. Так, зміни, внесені після 2018 р. до ст. 120 КК України, унеможливили реалізацію права людини розпорядитись власним життям за допомогою іншої особи (здійснити асистоване самогубство). Тож ці нові положення стали суперечити принципам *раціоналізму й альтруїзму*, а отже, мають бути скасовані.

Однак у чинному КК України існують прогалини більш вагомї, пов'язані з браком заходів кримінально-правового характеру, здатні врегулювати відносини у сфері нового небезпечного знання (клонування людини, інші експерименти над геномом людини, використання нанотехнологій тощо).

Пам'ятаючи про принцип кримінального права *“ultima ratio”*, зазначимо, що заходи кримінально-правового характеру для розв'язання біоетичних проблем застосовуються через особливий характер цінностей, на які відбувається посягання (життя людини, безпека навколишнього середовища, безпека людини як біологічного виду тощо). Проте все ж основний акцент має ставитись на розроблення позитивного законодавства у сфері правового забезпечення створення та використання небезпечного знання.

Враховуючи вимоги до обсягу цієї статті, обмежимося лише переліком відповідних законодавчих пропозицій щодо заповнення відповідних прогалин КК України та супутніх нормативних актів у сфері врегулювання актуальних біоетичних кримінально-правових дилем.

1. Враховуючи розвиток медицини та технічних наук, запропоновано встановити кримінально-правове забезпечення охорони життя людини з 15 дня розвитку зиготи людини, тобто з моменту початку формування людини як живого організму. Подібну норму слід розмістити в Законі України “Основи законодавства України про охорону здоров'я”¹⁸; ст. 3 цього Закону доповнити абзацом: *“початок життя людини – визначається з 15 дня формування зиготи”*. Відповідні зміни щодо граничного терміну допустимості переривання вагітності мають бути внесені і в ст. 50 цього Закону. Відповідно, така новела матиме наслідком і зміну правової кваліфікації у сфері злочинів проти життя людини¹⁹.

2. Пропонується внести зміни до Закону України “Про заборону репродуктивного клонування людини” та гармонізувати його з кримінальним законодавством, зокрема внести до КК України зміни. Враховуючи загрозу безпеці існування людства від цього виду небезпечного знання, до розділу XX КК України додати ст. 442¹ “Проведення репродуктивного клонуван-

¹⁸ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ <<http://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/2801-12>> (дата звернення: 21.02.2020).

¹⁹ Ya Trynova and V Kuts, ‘Right to life human embryos: criminal law aspects’ (2017) II International science book. Law Economics Management 268–73.

ня людини”, ст. 442² “Створення гібридних видів живих істот (химер)”, ст. 442³ “Проведення будь-яких дослідів над клонованими людьми чи химерами”, ст. 447¹ “Переміщення через митний кордон України клонованих ембріонів”²⁰. Основні склади наведених злочинів мають відноситися до тяжких злочинів, кваліфіковані – до особливо тяжких.

3. Запропоновано внести зміни до “позитивного законодавства” (законодавство про працю, пенсійне законодавство, прийняти Закон України “Про правові засади біоетики”, створити підзаконні акти: Гігієнічні нормативи у сфері використання чи виробництва наноматеріалів; Санітарні стандарти щодо визначення наявності допустимих доз вмісту наночасток у повітрі; Методичні рекомендації щодо поводження з наноматеріалами; (робота на подібних підприємствах має бути віднесена до Переліку робіт з підвищеною небезпекою). Зазначені пропозиції можуть слугувати вектором наукових розробок в інших галузях права.

4. На підставі попереднього пункту запропоновано зміни до КК України, які можна розділити на дві групи. Перша містить суто нові склади, які передбачають відповідальність за порушення норм у сфері нанотехнологій. Друга група містить нове, удосконалене тлумачення існуючих норм КК України, з урахуванням положень “позитивного” закону з позиції *de lege ferenda*.

Перша група: до розділу IX КК України запропоновано додати: ст. 267² “Порушення правил поводження з наноматеріалами”, до розділу X КК України – ст. 274¹ “Порушення правил нанобезпеки”²¹. За класифікацією, діяння, передбачені ч. 1 цих злочинів, пропонується віднести до злочинів середньої тяжкості. Діяння, передбачені ч. 2, – до особливо тяжких злочинів.

Друга група передбачає удосконалення вже існуючих положень КК України через нове (розширене) тлумачення їх диспозицій. До таких статей віднесено ст. 172 (“Грубе порушення законодавства про працю”), ст. 173 (“Грубе порушення угоди про працю”), ст. 236 (“Порушення правил екологічної безпеки”), ст. 439 (“Застосування зброї масового знищення”) КК України.

Також зазначимо, що загалом принципи біоетики в кримінальному праві дотримано. Водночас існують певні прогалини в кримінальному законодавстві, які потребують усунення задля безпеки існування суспільства. Для створення гнучкого за формою та правового за змістом закону, ефективного та якісного, а отже, закону, зданого задовольняти

²⁰ Ya Trynova, ‘Legal providing problems in using the newest technologies’ (2017) 3 *Supremația Dreptului* 178–83; Yana Trynova, *Bioethics and Law: some interaction aspect (overview)* (Lambert Academic Publishing 2017) 88.

²¹ *Ibid.*

сучасні потреби сучасного суспільства за допомогою відповідних засобів кримінально-правового характеру, необхідно дотримуватися наведеного алгоритму сучасного правотворення – біоетичних принципів. Останні мають стати домінуючим джерелом кримінального права, інструментарієм гармонізації національного кримінального права з кримінальним законодавством Європейського Союзу. Реалізація цих принципів у кримінальному праві має розпочати формування нової моделі сучасної кримінально-правової доктрини та законодавства – біоетизованого кримінального права. Ця концепція може бути покладена в основу створення нового КК України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Potter V R, *Global bioethics: building on the Leopold Legacy* (Michigan 1988) (in English).
2. Potter V R, *Bioethics: Bridge to the future* (Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall 1971) (in English).
3. Trynova Ya, *Bioethics and Law: some interaction aspect (overview)* (Lambert Academic Publishing 2017) (in English).
4. Rerih N, *Zhivaja jetika [Living Ethics]* (Izd dom Shalvy Amonashvili 1999) (in Russian).
5. Kostenko O, *Kultura i zakon u protydyi zlu [Culture and Law in Countering Evil]* (Atika 2008) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Goldim J R, 'Revisiting the beginning of bioethics: The contribution of Fritz Jahr (1927)' [2009] 52(3) *Perspective in Biology and Medicine* 377–80 (in English).
7. Trynova Ya and Kuts V, 'Right to life human embryos: criminal law aspects' (2017) II *International science book. Law Economics Management* 268–73 (in English).
8. Trynova Ya, 'Legal providing problems in using the newest technologies' (2017) 3 *Supremația Dreptului* 178–83 (in English).
9. Orlean A, 'Vplyv bioetyky na formuvannia ta rozvytok kryminalno-pravovykh norm' ['Influence of Bioethics on the Formulation and Development of Criminal Law Provisions'] (2013) 4 *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 198–204 (in Ukrainian).
10. Trynova Ya, 'Jus naturale – bioetyka – neo jus naturale: evoliutsiia pryrodnoho prava' ['Jus naturale – bioethics – neo jus naturale: the evolution of natural law'] (2014) *Yurydychna Ukraina* 14–20 (in Ukrainian).

Thesis

11. Yehorova V, 'Kryminalizatsiia nezakonnoho provedennia doslidiv nad liudynoiu ta yoho kryminalno-pravovi oznaky' ['Criminalization of Illegal Experiments on an Individual and its Indicia under Criminal Law'] (avtoref dys kand yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).

IMPLEMENTATION OF THE BIOETHICS PRINCIPLES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Today, current criminal law does not completely fulfill the tasks set forth in Article 1 of the Criminal Code of Ukraine (CC of Ukraine), i.e., essentially, it is not fully compliant with the principles of law and, therefore, is incapable of efficiently ensuring the legal basis for the protection of human and civil rights and freedoms, and, respectively – incapable of fulfilling the main task: ensuring by legal means of safe existence of society. Presently, it is crucial to carve out a modern law-making algorithm which would allow creating efficient and high-quality law fully compliant with the principles of law, not only for modern needs but also for future generations, this task being especially urgent in the context of working on the creation of the new Criminal Code.

The article aims at developing and proposing the use of a new approach to law-making in the area of modern criminal law: formulation of the bioethics principles and their introduction into the domain of science as the dominant source of criminal law, and their implementation in the theoretical models of relevant provisions of criminal law and some other provisions. Such an approach can give a new vector to the development of criminal law, as well as of criminal legislation. It is likely that over time the concept of “bioethics”, which is essentially *neo jus naturale*, will replace the concept of “natural law”.

In the study, along with the classical methods of cognition, the author also uses the research methods not typical for criminal law: idealistic dialectics, “tragic dialectics”, existentialism, phenomenology, Gestalt approach, and the synergetic method.

The article identifies and clarifies the content of bioethical principles which are generally reflected in international regulatory legal acts without a clear formulation. The principles of bioethics include: 1) principle of ecocentrism; 2) principle of altruism; 3) principle of transparency; 4) principle of rationalism; 5) principle of balance; 6) principle of restrictions; 7) principle of life safety; 8) principle of realism.

The author examines the correlations between the bioethics principles and the provisions of criminal law. It is established that *jus naturale* and bioethics are identical phenomena, but the latter, due to its formalization (formulated principles), is more convenient in terms of law application.

Having comprehensively analyzed CC of Ukraine for compliance of its provisions with the bioethics principles, it is concluded that at large, the General Part is consistent with the principles of bioethics. As for the Special Part, it has some gaps in terms of resolving of current criminal law dilemmas related to bioethics which, as the author suggests, should be eliminated by relevant amendments to the text of law. It is expected that law-making in the domain of criminal law, which will rest upon the principles of updated natural law and ecocentrism, will contribute to the resolution of today’s challenging issue and prevent its occurrence in the future, in particular: inconsistency of the task declared by article 1 of CC of Ukraine, which is to ensure the legal basis for the protection of human and civil rights and freedoms, with the actual situation regarding protection of these rights; at the same time, the author highlights the need for bioethization not only of criminal law provisions but of the entire national law system, which should result in the efficient and high-quality basis for human and civil rights and freedoms, the ensured safety of existence of society, as well as harmonization of the national law system with the European traditions of law-making.

KEYWORDS: bioethics; criminal law; criminal legislation; natural law; *neo jus naturale*; law-making.